

Lucija Stepančič

Lado Kralj: *Če delaš omleto.*

Ljubljana: Študentska založba (Zbirka Beletrina), 2014.

Če delaš omleto, moraš prej razbiti jajce, tako zatrjuje ruski pregovor. Kar hitro je tudi jasno, kdo je v tem primeru jajce in kdo omleta. Kraljev roman nas postavlja v prelomen čas, od zgodnjih dvajsetih do poznih štiridesetih let prejšnjega stoletja. Skozi protagonistko Heleno Murkovič spoznavamo življenjsko pot pisateljice in publicistke Milene Mohorič (1905–1972); zbirka njene kratke proze *Zgodbe iz tridesetih let* je pred leti izšla v zbirki Beletrina. Gre za izjemno zanesenjakinjo in predvojno komunistko, ki je v času informbiroja postala žrtev lastnih idealov, da ne rečem žrtev revolucije, ki žre lastne otroke.

Naj bo kar takoj jasno, da ne komentiram Milene Mohorič, ampak njeno literarno reinkarnacijo Heleno Murkovič. Na začetku se bralcu pokaže kot občutljiva lepa dušica, ki je kljub pripadnosti visokemu meščanstvu socialno nadvse čuteča, po potrebi pa zna biti tudi precej bojevita in polemična, še posebej v krogu frajersko boemskih študentov. Resda je naivna, tudi h kiču kar precej nagnjena, literarne ambicije zadovoljuje z grotesknim posnemanjem Podbevška in ekspresionistov, afektirano ven in ven pisari “o Kristusu, ki mu Umetnik pade k nogam, na oba pa sijejo rdeči žarki z Vzhoda”. Po drugi strani je izjemno pogumna; dvomesečni obisk Moskve je moral biti v tridesetih letih prejšnjega stoletja težka preizkušnja celo za najodločnejšega dedca, kaj šele za krhko mlado mamico. Morebitne simpatije do nje v nadaljevanju izpuhtijo; ob vsej dobronamernosti se ženska prelevi v poosebljeno enoumje, zatrapana zaverovanost v Stalina jo spremeni v robota brez vsake lastne misli, brez sledi lastne volje. Prejšnje dvome o sebi in o svojem pisanju (ki so bili še kako na mestu, čeprav ne ravno prijetni) zamenja za strahotno količino lažne gotovosti. Da je kljub vsej ljubezni do človeštva iz nje izginilo nekaj človeškega, pokaže čuden prizor ob vrnitvi domov: ženska najprej nadvse študiozno in premišljeno porabi ogromno časa, da najde pravi

prostor za Stalinovo bisto (patiniran mavčni odlitek) in jo nato še dolgo opazuje iz vseh mogočih kotov, če zares dovolj učinkovito dominira nad knjigami, ter gre šele nazadnje pogledat svojega otroka, ki ga ni videla dva meseca. Otroka v pogovorih oba z možem omenjata izključno kot otroka, abstraktno danost brez imena, starosti in spola, ona ga vidi kvečjemu še kot nadlogico, ki bi utegnila, oh joj, prejoj, med igro prevrniti in razbiti Stalinov portret.

Helenina neverjetna sposobnost, da vidi samo to, kar hoče videti, sicer niti ni tako čudo, vsako sorodstvo premore nekaj podobnih oseb in večinoma, vsaj v mirnodobnih pogojih, si tovrstna zaslepljenost prisluži kvečjemu kakšen pomilovalen smehljaj. Tudi pri Heleni je to najprej benigno, morda celo rahlo komično, noče pač opaziti, da pesnikovanje njenega očeta spominja na Koseskega. Pozneje postane ozkoglednost prevladujoča in nazadnje edina lastnost. Tudi v Moskvi opazi le to, kar hoče opaziti, vse ostalo zanemari, naj še tako bije v oči. To, da pusti svoj neobstoječi talent po dolgem in počez predelati robotim kvaziteoretikom socialističnega realizma, bi še lahko imeli za stvar osebne izbire (čeprav ne govori ravno o avtorskih kompetencah). Bi ji moralo pa klikniti najpozneje ob ogledu igre o Pavlu Morozovu. Huronska uspešnica o pionirčku Pavliku pripoveduje resnično zgodbo o mulcu, ki je partiji in Stalinu na ljubo izdal lastnega očeta in ga spravil v gulag Belomorski kanal. Obtožbe, ki jih izreka pamž, so hudo vprašljive, za lase privlečene, vendar aparatčiki poskočijo od veselja, saj dobijo priložnost, da se znebijo ne dovolj strogega uradnika, ki je mnogim, režimu ne preveč všečnim osebam iz usmiljenja pogledal skozi prste. Čustveni družinski oče je leto pozneje v delovnem taborišču ubit, sin pa postane pravi zvezdnik revolucije in se obenem nauči, da je z zastraševanjem in izsiljevanjem mogoče doseči ogromno, zato delovanje razširi na vso vas. Ko ga nekega dne v gozdu najdejo mrtvega, ni jasno, ali so ga ubili ogorčeni sorodniki ali sovaščani, izmozgani od njegovih mafijskih prijemov: prvi in drugi so od groze in žalosti že tako brez moči, da se niti branijo ne. Partija ga privzdigne med mučenike in svetel zgled za mladino, ki naj se še pravočasno nauči, da je solidarnost z družino navadna reakcionarna sentimentalnost, katere se je treba v interesu delavskega razreda čim prej znebiti. Nikomur iz raje, ki v nabito polni dvorani do onemoglosti ploska, ne pride na misel, da je z državo, ki iz otrok dela izdajalce, in to izdajalce najbližjih, nekaj hudo, hudo narobe. Na to ne pomisli niti Trnuljčica Helena, ki se še malo ne potrudi, da bi grozljivo zgodbo dojela mimo uradno zapovedane poante.

Če bi ji ob Pavliku moralo vsaj klikniti, pa bi ji ob srečanju z Ukrajinko Anastazijo morali pregoreti vsi alarmi. Ženska se neke noči nenadoma

pojavi v njeni sobi in ji do podrobnosti razloži, kako je Stalin do smrti izstradal cele vasi (današnje ocene govorijo o več milijonih, in tu gre seveda za holokavst pred holokavstom). Ukrajinka je sicer mrtva (zaradi lakote, seveda), v sobo se splazi skozi ključavnico, in to skupaj z mačkom, odide pa skozi okno, ki ji služi kot odskočna deska za nočni polet nad Moskvo. Prizor spominja na *Mojstra in Margareto*, a na Heleno ne napravi posebnega vtisa, čeprav bi morala, če bi imela vsaj najmanjši preostanek zdravih instinktov, pomisliti, da mrtvi počnejo vse mogoče, lažejo pa ne. Toda Helena kvečjemu malce pograja samo sebe zaradi preostankov mysticizma, ki se jih od davnih časov, ko je hotela postati nuna, še ni popolnoma znebila. Pri čemer niti ne opazi, da je obdržala ravno najbolj odbijajoče klerikalne lastnosti: nespametno, neokusno gorečnost in popolno nesposobnost razmišljanja z lastno glavo. Ima tudi dialektični materializem svoje tercialke? Naše drage Helence tudi pozneje prav nič ne zmoti v neomajni zvestobi Josifu Visarionoviču. Tovariš Stalin že ve, kaj dela! Tako kot je tudi Hitler že vedel, kaj dela, vsaj po mnenju Eve Braun.

Po vrnitvi iz Moskve novopečena partijka hodi naokoli kot do čistega opran in z najbolj jedkimi čistili preriban možgan (mozgani so sicer množinski samostalniki, a je v njenem primeru mogoče narediti izjemo). Ne postane sicer lajajoča udbovka z manirami jetniške paznice, še vedno učinkuje precej nežno in bi iskreno želela spremeniti svet na bolje. Čeprav v resnici ne zna pomagati niti sebi: Ferdo Kozak, prvi urednik *Sodobnosti*, ji dokaže, da je njeno dojemanje tako komunizma kot socialističnega realizma hudo pomanjkljivo, in ji prijazno, korektno, a odločno odreče objave v svoji reviji. Bistveno manj potrpljenja ima po vojni z njo Udba, a Helena še s prstom ne migne, da bi moža in sina rešila z Golega otoka – kje pa, odreči bi se morala Stalinu in njegovim brkom najbrž tudi!

Kljub vsemu naštetemu je roman izvrstno branje. Lado Kralj je namreč vse kaj drugega kot junakinja, ki jo opisuje, z njo se nikakor ne bi mogel poistovetiti (kot se je Flaubert bojda poistovetil s svojo *madame Bovary*). Njegova inteligentna, radoživa pisava je v zanimivem nasprotju s protagonistko in prav to nasprotje daje romanu kar najbolj nevsakdanji pospešek, iz suhoparne tragike suhoparne osebe dela intrigantno branje. Kako je to mogoče? Avtor se pogosto zateče v najbolj oddaljene okljuke pripovedi, da bi prek stranskih oseb romanu priskrbel vitalnost, velikopoteznost, širino, kompleksnost, ironijo, humor, domišljijo in zrno soli, se pravi vse, česar Heleni tako zelo primanjkuje. Niti komunisti niso vsi enaki, med njimi se najde kar najrazličnejše originale. Tu je stari ilegalec, prekaljeni terenski maček in v Moskvi izšolani inštruktor s salonskimi manirami samega Josipa Broza, ki se zna v svojih provizoričnih skrivališčih tudi

kraljevsko razkošatiti ob cigari, vinu in ženskih čarih. Tu je gospa von Treskow, ekscentrična vdova, ki v svoji čez vse razkošni vili šverca kandidate za partijsko šolanje (energični *staccato* njene govorice spominja na Matheld van der Zeiss iz Kraljeve črtice *Slehernik*). Tu so nevarni pustolovci, ki atentat na bana Natlačena načrtujejo kot kostumsko vajo v gledališču. Tu je tudi sam atentator, ki v usodnem trenutku začuti celo simpatije do očetovske pojave svoje žrtve, njegov “žal mi je stari, nič nimam proti tebi, to delam zato, ker tako mora bit” se bere tako prekleto iskreno, da je že kar po svoje ganljiv (čeprav v naslednjem hipu kresne Natlačenovega najstniškega sina po glavi). Tu je še socrealistična muza Vasilisa Stepanovna. In Doroteja, ki še sredi moskovske zime ohranja zdravo mero mediteranske vnemarnosti.

“Jaz ti povem, da imam poln kufer tega slovenskega javnega življenja, te slovenske kulture, te slovenske države. Jaz tega ne morem več prenašat ...,” govori Helena, ki ji gre na živce površna veselost predvojnega meščanstva. Vendar se skozi Kraljevo pisanje pokaže tudi druga stran teh časov: njihov prav poseben šarm. Že to, da je revija Sodobnost urednikovala v kavarni Union, kočljive debate z avtorji pa so potekale v biljardnici! Idealizem je nevaren, a zgodbi in osebam daje življenje, ovija jih v neponovljivo vzdušje. Nenazadnje je roman freska, ki jo poživljajo tudi mnoge zgodovinske osebe: Srečko Kosovel se med predstavo v Drami zavihti na oder in glasno zahteva umik šunda iz gledališča ter odstop ravnatelja Golie, pri čemer se mu navdušeno pridružijo študenti med publiko. Režiser Kreft jih dobi po glavi, in to dobesedno, pretepi kulturnikov po kavarnah niso nič neobičajnega, saj so razprave razgrete, daleč od današnje omlednosti, Milo Kačič pa kar vidimo, kako gre mimo vsa lepa in mlada.

Avtor si na nobenem mestu ne privošči komentarja, raje pusti, da dogodka govorijo sami zase (in res govorijo tako na glas, da glasneje skoraj ne bi mogli). Čeprav obstaja možnost, da ne govorijo vsakomur na enak način. Prav lahko, da bo izmed knjižnih platnic vstalo toliko različnih Helen, kot je bralcev. Kjer jaz vidim čisto navadno neumnost, bi kdo drug morda lahko občudoval strast. Kjer jaz vidim brezsrčni dogmatizem, bi kdo drug lahko občudoval brezkompromisnost. In tako naprej. Kljub temu pa je skoraj gotovo, da Kralj s tem romanom Milene/Helene ni kanoniziral kot levičarsko svetnico/mučenico/devico in da z njo nismo dobili niti lokalne variante Virginie Woolf (nadarjene ženske, ki jo duševna bolezen odvrne od ustvarjanja). Dobili pa smo dober roman, ki se z zanimanjem bere. In to najbrž tudi veliko bolj potrebujemo.